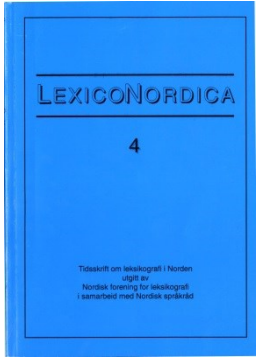

LexicoNordica

Forfatter:	Martin Gellerstam	
Anmeldt værk:	Gunnar Bergh. 1996. <i>Kejsare, huliganer och pappenheimare. En utflykt bland ord och uttryck bildade på personnamn.</i> Stockholm: Carlsson.	
Kilde:	LexicoNordica 4, 1997, s. 171-174	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Martin Gellerstam

Gunnar Bergh: *Kejsare, huliganer och pappenheimare. En utflykt bland ord och uttryck bildade på personnamn*. Stockholm: Carlsson Bokförlag. 1996

Visste du att kejsar Augustus uppkallade årets åttonde månad efter sig och att formen *augusti* är genitivformen från uttryck av typ *den förste augusti* ("den första dagen i Augustus månad")? Vill du läsa mer om saken så kan du gå till Gunnar Berghs nyligen utkomna bok om eponymer, alltså ord i språket som är baserade på namn. Där får man veta vilka personer som döljer sig bakom vanliga svenska ord som *banta*, *begonia*, *bojkott*, *dressin*, *giljotin*, *grogg* och *guppy* men man får också – och kanske mest – veta mer om ord som uppenbart är knutna till namn, t.ex. *alexandrin*, *friggebod*, *grahamsbröd* och *Judaskyss*.

Boken är enligt förordet inte ett uttömmande verk utan en provkarta över de mest välkända eponymerna. Detta är klokt med tanke på att enbart växtnamn uppkallade efter olika botanikers namn skulle uppta en stor del av ett sådant mer ambitiöst lexikon. De principer som styr urvalet är följande:

(1) Orden skall spegla en historisk verklighet av något slag: det får inte vara ord som *bragelöfte* där ingen historisk Brage kan anges, men det går bra med Noa och Job i Bibeln)

(2) Orden skall ha en vedertagen status i svenskan, dvs. man skall kunna hitta dem i ordböcker och encyklopedier. Här har författaren varit rätt generös gentemot "ord som börjar bli gammalmodiga" (vet du vad *borup*, *fahnehilmare* och *pinsback* betyder?).

Vad är det då för ord som hamnat i boken? Gunnar Bergh indelar ordet enligt fyra principer: efter upphovsmakarnas verksamhetsfält, nationalitet, levnadstid och kön. Ser man på verksamhetsfält så finner man att politik och hovliv står för 40 ord i samlingen, naturvetenskap för 34, industri för 26 och det bibliska området för 23. Denna styrkefördelning bekräftar enligt författaren tanken om språket som en spegel av verkligheten. Man bör då komma ihåg att de flesta orden har bildats på 1800-talet – mer generell än så är väl knappast styrkefördelningen.

Det nationella mönstret visar att fransmännen har gett oss flest eponymer, våre egna bildningar ligger tvåa, brittiska eponymer trea,

amerikanska fyra, tyska femma och italienska sexa. De flesta orden är som sagt bildade på 1800-talet och föga överraskande går 90 procent av orden tillbaka på en man.

Gunnar Bergh har samlat in 250 eponymer som han behandlar i nästan lika många korta artiklar. För vare eponym ges dels språklig information, dels bibliografiska data om personerna bakom orden. Boken är tänkt att fungera "inte bara som ett populärvetenskapligt sätt att närma sig ordbildningens mysterier, utan också som en kulturhistorisk översikt där många av världshistoriens berömdheter passerar revy".

Till detta kan sägas att läsaren i allmänhet får veta mer om personerna bakom namnen än om namnens språkliga form. Detta är i och för sig inte så märkvärdigt eftersom det i många fall inte finns så särskilt mycket att säga om den språkliga formen. Uppkallar man akvariefisken *guppy* efter prästen Robert Guppy (1836–1916) så är det inte så mycket mer att tillägga på den språkliga sidan. Däremot skulle det kanske vara på sin plats att förklara varför vi har fått kortformen eng. *bant* efter William Bantings namn. Är det inte en retrograd bildning till något i stil med *the Banting method* som är utgångspunkten för verbet *to bant* (som sedan har lånats in i svenskan)? Detta är i så fall ett exempel på de "ordbildningens mysterier" som kan intressera läsaren.

På motsvarande sätt kunde författaren ha varit lite mer kortfattad på den personhistoriska delen. Talar man om företeelsen *gandhiskynke* så kan man kanske ta lite lättare på Gandhis allmänna insatser ("Fastän Gandhis del i regnkappans tillkomst var lika med noll, hindrar det inte att han gjorde en del viktiga insatser på andra plan" etc.). Liknande nedkortningar kunde ha gjorts på andra artiklar (t.ex. under *friggebod* och *garibaldibus*).

Författaren påpekar att insamlandet av materialet "inte är gjort i en handvändning" och det tror man gärna. Han hänvisar också generellt till författarna av (ett urval) källor som han utnyttjat, bl.a. några engelska eponymordböcker och för svenskans del källor som Svenska Akademiens ordbok, Gösta Bergmans Ord med historia, Hellquists etymologiska ordbok etc. Här tycker jag att författaren inte bara generellt skulle ha hänvisat till dessa källor utan också specifikt för de enskilda orden – åtminstone i icke uppenbara tolkningsfall. Detta av flera skäl: dels borde den intresserade själv ha möjlighet att gå vidare till de källor som finns och vid behov pröva deras hållfasthet (är exempelvis tidskriften *Allt om mat* en sannfärdig källa när det gäller att belägga den verbala tillkomsten av rätten *flygande Jacob* och är etymologin på *börs* verkligen riktig?), dels undrar läsaren i vilken utsträckning författaren har gjort egna forskningar för att få fram belägg

för eponymer (hur är det med ord som *frisbee* – från namnet Friesbie – och *mack?*) eller om alla tolkningar är byggda på handböcker i ämnet. Jag tror inte att önskemålet om referenser fört enskilda tolkningar bara är en akademisk fråga. Rent praktiskt kan sådana referenser mycket väl samlas i en separat notförteckning.

Stilistiskt finns goda föregångare på svenska inom genren: på den språkliga sidan Gösta Bergmans redan klassiska böcker om ord med historia och på den personhistoriska sidan Alf Henriksson. Gunnar Bergh skriver i samma anda, populärt och underhållande. Ibland blir stilen lite väl uppsluppen som när Montezumas *magic influence* lite lekfullt översätts med "maginfluensa", giljotinen blir en "halsbrytande apparat" och ögonläkare "professionella ögontjänare". En och annan anekdot undrar man också lite över, som när författaren talar om Pyrrhuseger och associerar till den (apokryfiska?) historien om biskopen som efter en "livlig hyllningsmiddag" lär ha sagt: "En sådan skiva till och jag får byta stift"! Ett stilistiskt övertramp är väl passusen om Jakob Dahlin under uppslagsordet *Jakobsstege*. (Dahlin var en känd TV-person som avled för några år sedan.) De fakta som läggs fram är ändå så intressanta att man inte behöver krydda ytterligare.

Det finns en risk också att man behandlar historiska personer alltför anekdotiskt (något som Alf Henriksson ibland gör sig skyldig till). Man blir helt enkelt lite irriterad å de historiska personernas vägnar. Rör det sig om folk från allra äldsta tid (patriarken Jakob som en "slug och försigkommen rackare" och profeten Jeremia med sina "vidlyftiga" klagovisor) så kan man kanske svälja det men kommer folk närmare i tiden så känns det lite egendomligt: Napoleon som "den beryktade lille kejsaren" (berytad betyder "med dåligt rykte", jfr Augustus som också orättvist får detta epitet), Wallin som "prelat", Calmette som en "hejare på baciller" osv. Man kan göra experimentet att i skrift kalla en nu levande person som Marjasin för "den lille landshövdingen" eller något i den stilen.

En språklig och saklig genomgång (från förlaget) hade överhuvudtaget inte varit ur vägen. Till en ny upplaga kan man tänka sig att göra några ändringar eller rättelser: man är inte "president" i ett företag (ordet *bakelit*), julevangeliet inleddes (eller inleds) inte riktigt så som anges (*augusti*), Svenska Akademiens "samlade utgåvor" (*bloomers*) är ett okänt begrepp, man *lägger* inte en brasklapp (snarare *bifogar* etc.), att tala om *Davidsharpan* utan att nämna Wallin är konstigt ("Davidsharpan i Norden"), *tjäna för Rakel* betyder mig veterligt inte "löna ont med gott", kan man som Bengt Lidner *bränna sitt liv i båda ändar?*, en *salvkanon* skjuter "salvor" snarare än "hälsningar och hedersbetygelser" (lat. *salve*) åtminstone om jag läser SAOB rätt.

Dessa anteckningar i kanten skall dock inte skymma det faktum att Gunnar Bergh leder läsaren på en både underhållande och belärande "utflykt" i den första allmänt inriktade eponymboken på svenska.